

ПОСТНЕКЛАСИЧНА І ТРАДИЦІЙНА ПАРАДИГМИ ОТРОЦТВА: ОБМЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ

Стаття присвячена обґрунтуванню нового розуміння сутності отроцтва як вікового періоду. В контексті цієї проблеми розглянуто перспективи використання потенціалу плюралістичної методології пізнання, постнекласичної парадигми та зміни «методологічних лінз» (за Т.Куном). Проаналізовано особливості сучасного типу отроцтва. Встановлено, що використання потенціалу методологічного плюралізму дозволить нівелювати обмеженість традиційної парадигмальної моделі та реально наблизити психологію отроцтва до запитів сучасної практики за рахунок розширення світогляду і дослідницького простору, внутрішньої і зовнішньої інтеграції, можливостей використання досягнень зарубіжних учених на основі творчого переосмислення, адаптації та інтеграції із змістовно цінними вітчизняними підходами у вивченні отроцтва як об'єкта дослідження.

Ключові слова: плюралістична методологія, традиційна парадигма отроцтва, постнекласична парадигма, підлітково-юнацький період (11-20 р.р.), культуротворча функція отроцтва.

Статья посвящена обоснованию нового понимания сущности отрочества как возрастного периода. В контексте этой проблемы рассмотрены перспективы использования потенциала плюралистической методологии познания, постнеклассической парадигмы и смены «методологических линз» (по Т.Куну). Проанализированы особенности современного типа отрочества. Установлено, что использование потенциала методологического плюрализма позволит нивелировать ограниченность традиционной парадигмальной модели и реально приблизит психологию отрочества к запросам современной практики за счет расширения мировоззрения и исследовательского пространства, внутренней и внешней интеграции, возможностей использования достижений зарубежных ученых на основе творческого переосмысления, адаптации и интеграции с содержательно ценными отечественными подходами в изучении отрочества как объекта исследования.

Ключевые слова: плюралистическая методология, традиционная парадигма отрочества, постнеклассическая парадигма, подростково-юношеский период (11-20 лет), культуротворческая функция отрочества.

Постановка проблеми. В умовах методологічної невизначеності сучасна психологія активно засвоює та асимілює різні підходи і активно взаємодіє з філософією науки. Значущість обговорення сучасної методологічної ситуації у психології, зокрема, можливості інтеграції різних підходів, подолання методологічної кризи, перспектив плюралістичної та постнекласичної методології пізнання легко усвідомлюється. Але поряд з цим є інший аспект проблеми: розв'язання багатьох теоретико-методологічних та практичних задач психології і, зокрема, проблеми сучасного отроцтва, неможливе поза подоланням обмеженості традиційної соціально-історичної парадигми, що передбачає виявлення методологічного потенціалу нових підходів та парадигм.

Аналіз основних досліджень. Як відомо, у радянський період у вітчизняній психології сформувалися дві розгорнуті фундаментальні концепції — культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій і теорія діяльності, які визначали методологічні засади розвитку вікової психології як галузі наукового пізнання. Протягом десятиліть вони були ключовими парадигмами вітчизняної психології, в межах яких сформувалися традиційні схеми інтерпретації дорослішання та розвитку особистості у дитинстві (від народження до молодшого шкільного віку), підлітковому та юнацькому віці (період отроцтва 11-21 рр., який ми розглядаємо у нашому дослідженні як цілісний об'єкт дослідження у відповідності з поглядами Е. Еріксона, Ф. Райса, Г. Крайга, Д. Бокум, Е. Шпрангера, М. Кле та ін.).

Нагадаємо, що поняття «парадигма» було запропоновано Т. Куном і у загальному вигляді означає «визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання» [4, с.17]. Однак, Т. Кун показав у своїх роботах, що парадигма в науці не зводиться до загальноновизнаного «взірцевого» досягнення. Вона визначає межі, методи і стандарти наукового дослідження, організацію та зміст підготовки наукових кадрів, задає межі та професійні норми наукового співтовариства тощо. Т. Кун розглядав парадигму як свого роду наріжний камінь того, що він називав «нормальною наукою». З його точки зору, термін «нормальна наука» означає дослідження, яке міцно спирається на одне або декілька минулих наукових досягнень, які впродовж певного часу визнаються науковим співтовариством як основа для його подальшої діяльності» [4, с.34]. При цьому, як зазначав сам Т. Кун, «складається враження, начебто природу намагаються «втиснути» в

парадигму, як в заздалегідь сколочену і доволі тісну коробку. Мета нормальної науки аж ніяк не вимагає передбачення нових видів явищ: явища, які не можна втиснути у цю коробку, часто, по суті, взагалі випускаються з уваги. Вчені у руслі нормальної науки не ставлять собі за мету створення нових теорій, зазвичай, до того ж вони нетерпимі до створення таких теорій іншими. Навпаки, дослідження в нормальній науці спрямоване на розробку тих явищ і теорій, існування яких парадигма свідомо передбачає»[4, с.50-51].

Теорія розвитку наукового пізнання Т.Куна дозволяє глибше зрозуміти сутність і зміст процесів, які відбувалися у вітчизняній психології отроцтва, яка розвивалася саме у парадигмальній логіці. Зазначимо, що такі відомі критики поглядів Т.Куна, як І.Лакатес, К.Поппер, П. Фейєрабенд, не заперечували реальність розглянутих їм феноменів, але акцентували увагу на тому, що описана в його працях схема розвитку наукового пізнання не є ані універсальною, ані оптимальною.

Предметний аналіз двох ключових парадигм психології радянського періоду неможливий поза (чергової, не першої і не останньої) констатацію факту формування культурно-історичної та діяльнісної парадигм в умовах неподільного панування «єдино наукової марксистсько-ленінської методології». Фактично мова йде про ідеологічне замовлення, що не просто вплинуло, але і, через відомі причини, багато в чому визначило зміст, методологічну базу, особливості дослідницької практики в межах традиційної парадигми отроцтва.

Поза сумнівом культурно-історичний і діяльнісний підходи є абсолютно евристичними фундаментальними концепціями, які мають потужний пояснювальний потенціал та повністю відповідають визначенню наукової парадигми, запропонованому Т. Куном, але розглянуті вище зовнішні чинники не могли не позначитися на поглядах і працях їх засновників, не говорячи вже про інтерпретації і реінтерпретації цих концепцій в контексті прикладних досліджень та реальної соціальної практики. Ідеологічний вплив призводив до нівелювання найбільш вагомих наукових досягнень та найбільш евристичних ідей видатних учених, які можливі в рамках «нормальної науки» (в цьому Т. Кун і К. Поппер сходяться). Наприклад, ряд фундаментальних ідей Л.С. Виготського (про розвиток особистості в процесі розв'язання вікових криз, фактичне визнання суб'єктності дитини в рамках соціальної ситуації розвитку тощо), не отримали вичерпного аналізу в його працях та були пізніше суттєво трансформова-

ні. Подібні тенденції, пов'язані з деформаціями у трактуванні взаємозв'язку свідомості та діяльності, принципу суб'єктності, абсолютизацією провідної діяльності та її ролі у розвитку особистості відбувалися і в межах діяльнісного підходу.

Культурно-історичний та діяльнісний підходи поступово інтегрувалися в систему усталених поглядів на чинники, механізми розвитку та зміст отроцтва, яка протягом тривалого часу визначала категоріальну, методологічну, феноменологічну і праксеологічну логіку дослідження отроцтва як етапу вікового розвитку. Основним напрямком дослідження був аналіз різноманітних впливів культури (соціуму) на формування «інституту» отроцтва.

Серед основних положень традиційної парадигми отроцтва можна назвати: трактування його змісту як репродукування соціокультурного досвіду, орієнтованість на нормативний взірець, інтерпретація отроцтва як періоду засвоєння «готових» сенсів діяльності дорослих людей, теоретична констатація наявного місця та розвитку підлітка всередині вже сформованих соціальних систем тощо. Реальне залежне положення отроцтва у системі суспільних стосунків (з поступкою визнання його маргінальності) дозволяло інтерпретувати специфіку отроцтва начебто ззовні – образом майбутньої дорослості як ідеальної форми (Д.Б. Ельконін, О.М. Леонтьєв та ін.). Соціальна цінність отроцтва визначалася, таким чином, ззовні – цінністю іншого, більш високого порядку. В результаті конструювався образ, який розглядався у ракурсі протиставлення світу дорослих та світу отроцтва (конфліктність, кризовість як перехід від недосконалої до ідеальної форми).

У сучасній психології (С.Д. Максименко, В.Т. Кудрявцев, В.А. Петровський та ін.) все частіше звучить думка про те, що існуюча практика розкривати «соціальність» лише в аспекті присвоєння має бути переосмислена. Соціальність, яка специфічно людський початок в людині, визначається не стільки його здатністю до наслідання (накопичення людського досвіду), скільки його здатністю творити і спрямовано транслювати інновації власного досвіду іншим індивідам.

Формулювання мети. Методологічна обмеженість (іноді навіть дискредитація) у сучасних умовах традиційної парадигми отроцтва стає все очевиднішою. Є вагомим підстави стверджувати, що, попри евристичність та теоретичну значущість багатьох положень, вона не відповідає культурно-історичному сенсу і психологічним особливостям сучасного типу отроцтва, який інтенсив-

но формується у ХХІ столітті на наших очах в умовах стрімких трансформаційних процесів у суспільстві. Сьогодні психологія оперує практично безмежним емпіричним матеріалом, пояснення якого у межах традиційної парадигми не додає нового розуміння сутності та змісту цього періоду. Використання нових парадигмальних підходів може додати у загальну «формулу» аналізу отроцтва той «коефіцієнт», який дозволить з нових позицій інтерпретувати всю різноманітність емпіричних фактів та підходів до його вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В епоху «розриву культури» (Б.Л. Пастернак) онтологія радикальних культурно-цивілізаційних зрушень у світі на гносеологічному рівні була наповнена різноманітними «методологічними поворотами», такими як антропологічний, лінгвістичний, історичний, культурологічний, наратологічний, постмодерністський. В них та у нових духовних течіях ХХ ст. (футуризм, акмеїзм, символізм та ін.) втілюється новий світ: багатовимірний, гетерогенний, мозаїчний, багатогранний. Події у ньому можуть бути розглянуті не тільки через причинно-наслідкові детерміністичні зв'язки, але і через зв'язки смислові, синхроністичні (Е.А. Азроянц, А.С. Харитонов, Л.А. Шелепін, 1999), енергетичні, структурні (А.В. Лаврухін, 2001; Р. Харре, 1995). Не випадкові у ХХ в. популярність теорії самоорганізації І.Р. Прігожина, народження літературного жанру фентезі, (У. ле Гуїн, Р. Желязни, М. Муркок, Young, 1995), поява психологічних концепцій конструкціонізму (П. Бергер, Т. Лукман, 1995; К.Дж. Джерджен, 1995), активне засвоєння мультиметодологічного, герменевтичного, наратологічного, деконструктивістського підходів (N.J. Фах, 1994; А. Нерburn, 1999; L. Holzman, 1999; J. Gemin, 1999; D.J. Larsen, 1999; P. Richer, 1994; B.N. Steenbarger, 1993).

Наприкінці ХХ ст. інтелектуальний світ став більш рефлексивним та толерантним. У психології виникли теорії множинної особистості, а в методології – ідеї лібералізму та «системного плюралізму». Нормою наукової дискусії стали толерантність та усвідомлення взаємодоповнюваності різних пізнавальних «логік».

Відображенням означених тенденцій стала методологічна ситуація у сучасній психології, що за різними оцінками характеризується як «кризова», дихотомічна, позапарадигмальна тощо. Деякі автори говорять про характерну для психології як «ненормальної» (у «кунівському» розумінні) науки множинність методологічних підходів, і відповідно, засобів методологічного аналізу [3; 6], деякі – акцентують увагу на можливостях по-

стнекласичної парадигми [2]. Різні аспекти аналізу нової методологічної ситуації у сучасній психології представлено у працях українських (Г.О. Балл, В.В. Рибалка, З.Г. Кісарчук, С.Д. Максименко, В.О. Семіченко, Н.В. Чепелева та ін.) та російських (В.М. Аллахвердов, О.Г. Асмолов, Ф.Ю. Васильюк, А.О. Деркач, В.О. Ільїн, В.Т. Кудрявцев, Т.В. Корнілова, М.С. Гусельцева, С.Д. Смирнов, А.В. Юревич та ін.) психологів.

М.С. Гусельцева наголошує, що в методології сучасних досліджень, з однієї сторони, збільшується роль аналізу ситуативного соціокультурного контексту в становленні психологічних конструктів (наприклад, ідентичності), а з іншої сторони, спостерігається постнекласична тенденція розмивання дисциплінарних меж і перехід до проблемно-орієнтованого дослідження [1]. Т.В. Корнілова та С.Д. Смирнов фіксують увагу на методологічному плюралізмі (поліпарадигмальності) як методологічній позиції сучасної науки, яка не може, як вважає А.В. Юревич (2000), базуватися на єдиній психологічній теорії на основі поєднання принципово різних предметів за рахунок «комплексних міжрівневих переходів». Множинність інтерпретацій стає основою методологічного плюралізму як системи поглядів, згідно якої адекватність тих чи інших засобів психологічного аналізу може бути виявлена тільки в процесі методологічного експерименту [3; 6].

На думку багатьох дослідників (М.С. Гусельцева, А.Л. Журавльов та ін.) сучасним методологічним викликом для психології стає епоха постмодернізму [2] – «глобальний стан цивілізації останніх десятиліть», сукупність «культурних настроїв та філософських тенденцій», пов'язаних з переживанням завершеності певного культурологічного етапу розвитку, «вступу до періоду еволюційної кризи» (І.С. Скоропанова, 2001). У вузькому розумінні постмодернізм трактується як нова культурна епоха, тенденція дослідження глобалізації ((Л.Т. Іонін, 2000), гетерогенність життєвих контекстів, перехід до інформаційного стану світу (S. Kvale, 1994), образ та стиль життя, притаманний суспільствам, які завершили стадію модернізації (postmodern society) (Т.Х. Керімов, 1998). Безпосередньо психологія зустрілася з постмодерністським дискурсом в якості радикального конструкціонізму соціальної психології, у системній терапії, в деяких напрямках культурної психології. Для психології отроцтва постмодернізм є потенційним проблемним полем, оскільки втілює настанову на індивідуальність, варіативність, контекстуальність, вивільнення творчої активності на тлі відмови від створення універсальних схем.

Постнекласична раціональність, яка розвивається у соціокультурному контексті постмодерністської культури та інформаційного суспільства, передбачає відкритість знання новому досвіду, міждисциплінарний дискурс, установку на комунікативність та «зв'язок всього з усім». Застосування постнекласичної парадигми у психологічних дослідженнях отрочества дозволяє розглядати його як феномен у соціально-історичному та культурному контекстах. При цьому особистість розглядається як творець, автор власного життя, як активний суб'єкт, який постійно стверджує своє «Я» у природному, соціальному та культурному контекстах – у процесі особистісного самоконструювання, що є «лакмусовим» та сенситивним для зазначеного періоду явищем.

Починаючи з 1990-х років, нові постнекласичні принципи організації наукового знання втілюються в екзистенційній і культурно-історичній парадигмах, що супроводжується переходом від позитивістського стилю мислення до герменевтичного і культурно-аналітичного. Майбутнє психології, на думку сучасних методологів науки, за соціокультурними і постмодерністськими дослідженнями (М.С. Гусельцева, 2004, Keller, Greenfield, 2000). До недоліків гуманістичної психології відноситься ігнорування нею соціокультурних і локальних контекстів розвитку [8]. М.С. Гусельцева вважає, що поєднання традицій гуманістичної (постмодерн) і культурно-історичної психології може стати контекстом, що спонукає методологічне перетворення всієї психологічної науки [1].

Теорія самоорганізації, постмодернізм, історія повсякденності, — всі ці напрямки ХХ ст. підготували для психології методологічний переворот: зсув інтересу від універсальних законів до унікальних подій, від загальних схем дослідження – до часткового аналізу та множинності інтерпретацій, від «об'єктивізму» – до «культурної аналітики».

Узагальнення сучасної методологічної ситуації у психології дозволяє побачити тенденцію до реалізації основних ідей і принципів ліберальної теорії пізнання П. Фейєрабенда. Перш за все, необхідність використання в сучасних умовах плюралістичної методології (методології дослідницьких програм), що не вимагає усунення теорій, позбавлених емпіричної підтримки (індуктивістський підхід Т. Куна) або що не володіють додатковим емпіричним змістом після порівняння з їх попередницями (фальсифікаційний підхід К.Поппера).

З точки зору плюралістичної методології, «пізнання... не є переліком несуперечливих теорій..., ...а швидше є океаном вза-

емно несумісних (мабуть навіть принципово не порівнюваних) альтернатив..., які спонукають одна одну до більш ретельної роботи; завдяки цьому процесу конкуренції всі вони роблять свій внесок у розвиток нашої свідомості [7, с.36].

На наш погляд, плюралістична методологія пізнання адекватна сучасному етапу розвитку вікової психології і здатна вирішити задачі, які постають перед культурно-психологічним дослідженням отроцтва як предмета комплексного вивчення. Вивчення соціокультурного контексту розвитку та реконструкція життєвого світу особистості у цей період потребує звернення до історико-еволюційних, культурно-аналітичних, постнекласичних досліджень, а, отже, потребує інтеграції та виваженого використання потенціалу різних підходів та парадигм: історико-еволюційного (О.Г. Асмолов), психосоціального (В.О. Ільїн), культуродігмального (І.М. Семенов, С.Ю. Степанов, А.О. Деркач), культурно-діалогічного (Г.О. Балл, В.О. Медінцев), феноменологічного та герменевтичного (А.В. Юревич, Н.В. Чепелева) тощо. По суті, йдеться про становлення нової плюралістичної моделі пізнання отроцтва, яку, на наш погляд, правомірно розглядати як реальну альтернативу традиційній парадигмальній моделі.

Актуальність цього процесу зумовлена унікальністю сучасної цивілізації, яка, на відміну від традиційних (постфігуративних, за визначенням М.Мід), культур вже не може озброїти отроцтво як вікову групу готовою системою спеціалізованих умінь і знань, необхідних для повноцінної адаптації та соціалізації. В умовах розгортання інформаційних, постмодерністських культур принципівим чином змінюється і сутність періоду отроцтва, яке поступово виділяється на правах продуктивного джерела суспільного розвитку та яке в умовах системних змін та трансформації ментальності на пострадянському просторі здійснює все більший внесок у буття суспільства як культурного цілого.

Аналіз та узагальнення різних методологічних підходів дозволяє поставити проблему їх «відповідності» та пояснювального потенціалу стосовно проблематики отроцтва як носія унікальних суспільно-історичних потенцій в сучасних соціокультурних умовах. Завданням є розробка на їх основі адекватного розуміння сутності отроцтва, яке враховувало б його амбівалентність та маргінальність з точки зору не тільки руйнівних, але й творчо продуктивних функцій. В результаті має підвищитися значущість розгляду не тільки актуальних, але й можливих характеристик отроцтва, його потенційності в цілому як джерела саморозвитку родової культури.

У концепції Т.Куна була висловлена ідея про «лінзи» (свого роду функціональні органи світосприймання), за допомогою яких учені дивляться на світ. Якщо поглянути на методологію як на систему «лінз», які ми мимоволі міняємо від епохи до епохи, то побачимо, що сучасна європейська наукова (ширше – розумова) культура дозріла для набуття довільного контролю над цим процесом. Для ученого стає звичним завдяки впливу герменевтики, теорій мови (С.Фіш, Ж.Дерріда) та в цілому постструктуралізму (з його положенням про те, що увесь світ – це текст) з метою більш продуктивного розуміння міняти ці «лінзи» при роботі з різними текстами.

Для нового погляду на сутність отроцтва як «психологічного індикатора», який реєструє та потенційно стимулює культурні зрушення у суспільстві, необхідно здійснити процедуру «феноменологічної редукції» (Т.Кун), змінити «методологічні лінзи» наукового сприйняття. Йдеться про необхідність звільнити свою свідомість від шаблонів, установок та усталених теорій, відкрити її новому досвіду, подолати усталені установки сприймання отроцтва як об'єкта соціалізації, уявити можливість розглянути феномен отроцтва як культурно-історичний, а особистість підлітка — соціально-психологічний текст, а їх дослідження — як процес читання. Техніка, яку ми вже засвоїли, не придатна, і тому повинна вибудовуватися в самому процесі читання. Це створює ситуацію, коли продуктивність прочитання (пояснення, прогнозування, інтерпретації) суттєво залежить від ефективності вибору «методологічних лінз», які відповідають онтологічній сутнісній природі періоду отроцтва як явища світової культури.

Сьогодні у всіх частинах світу, об'єднаних електронною комунікативною мережею, у підлітків та юнаків виникає спільність такого досвіду, якого ніколи не було і не буде у старших поколінь. І навпаки, старше покоління ніколи не побачить в житті молоді повторення свого безпрецедентного досвіду змін ХХ ст. Цей розрив між поколіннями абсолютно новий, він є глобальним і всезагальним. Можна у зв'язку з унікальністю сучасної соціокультурної ситуації говорити про феномени «психосоціальної акселерації» та «префігуративного схоплення» ще не відомого майбутнього молоддю.

Звертає на себе увагу швидке пристосування підлітково-юнацької свідомості до змін соціального середовища, наприклад, прийняття ідей прав дитини, генної інженерії, сурогатного материнства, «штучного інтелекту», трансформації гендерних

ролей, розповсюдження «комп'ютерної картини світу», своєрідний космополітизм тощо. Ця динамічність змін свідомості як особливість даної соціально-демографічної групи, підтверджується дослідженнями останніх років. Підлітки змінюються швидше, ніж уявлення про них, а отже, необхідні оперативні сучасні дослідження цієї групи в контексті нового бачення її ролі та значення у розвитку суспільства.

Накопичення опосередкованого досвіду цієї вікової групи відбувається, з однієї сторони, в умовах ослаблення залежності змісту соціального досвіду від місця, що займає людина у суспільстві, з іншої – в умовах постійного залучення в об'єктивно створювану суспільством ситуацію вибору в умовах плюралізації стилів життя, зміни у картинах світу, зростання розмаїтості життєдіяльності, інформатизації в умовах сучасних цивілізаційно-культурних зрушень тощо. В результаті підвищується значущість розгляду не тільки актуальних, але й можливих характеристик буття особистості, потенційності характеристик отроцтва в цілому як складових механізмів соціалізації, ідентифікації, реконструкції суб'єктивності.

Еволюційно-історичну потенційність отроцтва можна побачити в тому, що молодь виступає в ролі неадаптивних елементів в культурі, які характеризуються пасіонарністю та володіють надлишковою культурно-психічною енергією, яка спонукає та дозволяє змінювати традиційний та усталений розпорядок дій в світі. Отроцтво як носій динамічних змін, екстремальних ситуацій, флуктуацій, нестійкості, кризовості, конфліктності, маргінальності, як істотних характеристик віку, «пропонує» суспільству, що стрімко розвивається, «надлишкові неадаптивні елементи», еволюційний сенс який полягає у виробленні варіативних шляхів культурного розвитку (В.Т. Кудрявцев, О.Г. Асмолов). В.О. Ільїн (2009) пропонує поняття «дитяча вітальність», що містить в своїй основі «потенціал руйнування» молоддю тих соціальних норм, що існують, і продукування нових соціальних норм та називає його механізмом творчого руйнування.

Ф. Гваттарі і Ж. Делез вивчали та інтерпретували маргіналів як носіїв творчої активності (І.С. Скоропанова, 2001). О.Г. Асмолов, М.С. Гусельцева запропонували типологію неадаптивних особистостей як чинника еволюції соціокультурних систем вважаючи, що, відстоюючи свою індивідуальність, людина виступає як неадаптант (2008). Ю.М. Лотман стверджував, що істотно нові віяння в культурі виникають в елітній або маргінальній групі (так, Ю.М. Лотман увів поняття «лабораторія життя» – мале

співтовариство людей, неформальне об'єднання, в якому відбувається створення інших культурних цінностей [5]) і лише згодом нова культурна епоха стає масовим явищем. Досить часто як така «лабораторія життя» виступає окрема молодіжна субкультура.

Отже, важливим є визнання того, що з культурно-історичної точки зору кризовість і маргінальність є не тільки руйнівною стосовно ідентичності та системи суспільних стосунків, а можуть виконувати творчо продуктивну, культуротворчу функцію, виступати в якості механізму універсалізації родових здатностей людства. Виходячи з цього, адекватним є погляд на маргінальність сучасного тінейджера як процес творчого самовизначення у культурі, в процесі якого відбувається не тільки творче засвоєння, але і створення, примноження креативного потенціалу роду, актуалізація не лише реалізованих, але і невиявлених, прихованих можливостей творчої діяльності людства.

Сучасний світ (у тому числі соціальні чинники, зокрема, гуманістично-орієнтовані навчання та виховання) створює умови для розвитку нового типу дорослішання (набуття особистісної зрілості), представленого в уміннях сучасного підлітка та юнака створювати пошукові орієнтири в умовах емпірично гомогенного потоку діяльності, рефлексивно виділяти потенційні компоненти власного досвіду, осмислено підходити до організації соціального оточення у процесі спілкування тощо. Це знаходить свій вияв в уміннях реалізовувати проекти, знаходити та ставити проблеми, у відчутті комічного, в різних видах комунікативної ініціативи-лідерства, творчій спрямованості віртуальних самопрезентацій та комунікацій, у розв'язанні проблемно-творчих завдань та інших варіантах актуалізації та самоствердження свого «Я» у варіативному полі культурних сенсів, норм і значень.

У процесі свого розвитку в умовах швидких суспільних змін підліток не тільки творчо освоює (зберігає) форми людської ментальності та родові здатності, які вже історично склалися, але і певним чином бере участь у породженні тих форм, що історично складаються, об'єктивно перебувають у становленні (розвиває їх). Зрозуміло, що у різні історичні моменти всі ці метаморфози протікають з різною мірою вираження, з різним типом домінування тієї чи іншої функції отроцтва та можуть по-різному відбиватися у змісті освіти.

На сучасному етапі суспільного розвитку завдання освіти полягає у проектуванні сутнісної – культуротворчої функції отро-

цтва ХХІ століття як носія особливої та онтогенетично своєрідної форми культурної творчості людства, який реалізує у різній мірі спадкоємність і поступальність в історичному розвитку культури. Саме наявність культуротворчої функції і складає провідний критерій сучасного – «розвиненого» (у термінології Б.Д. Елькіна) отроцтва.

Висновки. Використання потенціалу методологічного плюралізму дозволить нівелювати обмеженість традиційної парадигмальної моделі та реально наблизити психологію отроцтва до запитів сучасної практики за рахунок розширення світогляду і дослідницького простору, внутрішньої і зовнішньої інтеграції, можливостей використання досягнень зарубіжних учених на основі творчого переосмислення, адаптації та інтеграції із змістовно цінними вітчизняними підходами у вивченні отроцтва як об'єкта дослідження.

Список використаних джерел

1. Гусельцева М.С. Культурная психология: методология, история, перспективы / Марина Сергеевна Гусельцева. – М.: Прометей, 2007. – 566 с.
2. Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / Отв. ред. А.Л. Журавлев, А.В. Юревич. – М.: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2007. – 528 с.
3. Корнилова Т.В. К проблеме полипарадигмальности психологических объяснений / Т.В. Корнилова // Психологический журнал. – Том 27. – №5. – 2006. – С. 92–100.
4. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун; [пер. с англ. яз. И. З. Налетова.; общ. ред. и послесл. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой]. – [2-е изд.]. — М. : Прогресс, 1977. — 300 с.
5. Лотман Ю.М. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
6. Смирнов С.Д. Методологический плюрализм и предмет психологии / С.Д. Смирнов // Вопросы психологии. – 2005. – № 4. – С. 3-8.
7. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пол Фейерабенд; [пер. с англ. и нем. яз. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского]. — М.: Прогресс, 1986. – 542 с.
8. Kvale S. Postmodern Psychology: A Contradiction in Terms? // Psychology and Postmodernism / Ed. by S. Kvale ets. London: Sage Publications 1994. P.31-57.

The article analyzes the psychological aspects of essence of adolescence as the age-related period. The prospects of the use of potential of pluralism methodology of cognition, after non classical paradigm and changing of «methodological lenses»(T.Kun) are considered in the context of this problem. The features of modern type of adolescence are determined. It is found that the use of potential methodological pluralism will negate the limitations of the traditional paradigm model and really bring the psychology of adolescence to the requests of the modern practice by extending the philosophy and research space, internal and external integration capabilities of the achievements of foreign scientists and creative reinterpretation, adaptation and integration of content of valuable domestic approaches in the study of adolescence as an object of study.

Keywords: pluralism methodology, traditional paradigm of adolescence, after non classical paradigm, juvenile-youth period (11-20 years), cultural and creative function of adolescence.

Отримано: 7.09.2012 р.

УДК 159.923.2

О.Я.Шаюк

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

У статті здійснено методологічно виважений аналіз системи експериментальних умов формування толерантності студентів-економістів у процесі їхньої професійної підготовки. Доведено, що запропонована система, яка конкретизована у низці взаємозалежних форм, методів, засобів та процедур формування толерантності, є не тільки вихідною психодідактичною умовою, а й гіпотетично покликана домогтися якісних розвивальних змін у психологічній структурі і внутрішньому наповненні професійної толерантності майбутніх економістів, відтак забезпечує формування тих соціально-психологічних чинників, які визначають якість розвитку толерантності як інтегральної особистісної риси студента.

Ключові слова: толерантність, професійна толерантність, експериментальні умови, тренінг, навчально-рольові ігри, кредитно-модульна система, навчально-виховний процес, психодіагностичні зрізи, психологічна структура, психодідактичні умови, соціально-психологічні фактори.